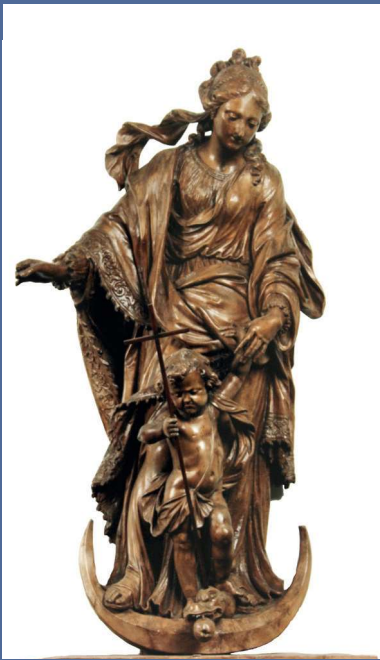

HEMELS

HOPEN

LEVEN

VORMEN

Voorwoord van vader-abt

Beste Lezer,

Het nieuwe jaarboek van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant heeft als titel: Hemels 400 jaar klooster en abdij te Bornem. Het was in 1603 dat Pedro Coloma, baron van Bornem, een klooster liet bouwen ter ere van het Heilig Kruis. Het gebouw bleef echter gedurende vele jaren onbewoond. Niettemin er met meerdere kloostergemeenschappen onderhandeld werd en buiten enkele kortstondige aanwezigheden van een klein aantal religieuzen, was het pas in 1654 dat paters Wilhelmiëten uit Beveren het Bornemse klooster kwamen bewonen. Vier jaar later kregen ze het verzoek naar Beveren terug te keren om plaats te maken voor gevluchte Engelse dominicanen, die uiteindelijk aan het klooster een meer bestendig karakter zouden geven en er van 1658 tot 1825 onafgebroken zouden verblijven.

In 1833 huurden de resterende cisterciënzers, die in 1797 vanwege de Franse geloofsvervolgung uit hun abdij te Hemiksem waren verdreven, de kloostergebouwen en omliggende grond in Bornem, welke ze kort daarop aankochten. Zo kon het verhaal van 'de Reiger aan de Schelde' een nieuw hoofdstuk aansnijden. Al spoedig was de communiteit in die mate aangegroeid dat in 1844 de abdij van Val-Dieu nabij Aubel vanuit Bornem kon heropgericht worden. Twaalf jaar later werd de titel van abt toegekend aan superior Robertus Van ommeren en mocht het klooster voortaan Sint-Bernardusabdij worden genoemd.

De voorbije decennia werd de abdijsamenleving steeds kleiner en moest er nagedacht worden over de toekomst. Onder impuls van ereburgemeester Jozef Van Eetvelt kwamen gesprekken op gang tussen de abdijsamenleving en de gemeente Bornem. In 2017 is het ganse abdijsamenleving verkocht aan de gemeente en startte de verbouwing van verdieping, zolders en bijgebouwen tot woongelegenheden. Het gelijkvloers met pandgang en aanpalende ruimten alsook de bibliotheek werden gerestaureerd en zullen een nieuwe erfgoedbestemming krijgen. De Sint-Bernardusabdij blijft zo verder leven in de harten van velen. Ik ben de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant erg dankbaar voor de mooie uitgave van dit boek 'Hemels 400 jaar klooster en abdij te Bornem'.

abt Leo Van Schaverbeeck O. Cist.

Voorwoord

Inhoud

DEEL I - HEMELS HOPEN

Stichting van een klooster	11
De baronie van Bornem	11
Señor Pedro Coloma	13
Devotie tot het Heilig Kruis	16
Twist om een klooster	22
Engelse dominicanen in ballingschap	25
De heilige Dominicus en de dominicanenorde	25
De dominicanen in Engeland vervolgd en verjaagd	27
Thomas Howard O. P.	31
Hoopvol vanuit Bornem	34
Het Engels College	44
Voortdurend bange tijden	49
Terug naar Albion	50
In beeld	53

DEEL II - HEMELS LEVEN

De cisterciënzers aan zet	59
De orde van Cîteaux	59
Van Sint-Bernards-aan-de-Schelde tot Sint-Bernardusabdij	67
Het Landboek als illustratief register van grondbezit	76
De refugies en het buitengoed Coolhem	83
Het leven van een cisterciënzer	94
Opgenomen in de gemeenschap	94
Twee unieke abten	104
Ora et Labora	111
Een pronkbibliotheek, noodzakelijk voor de studie	115
Noteren ter herinnering	124
Ontspanning na inspanning	128
Feest	131
Beproeving	134

Niet alleen op de wereld	136
De impact op de omgeving	137
Kapelanij en parochie	150
Culturele uitstraling	157

In beeld	165
----------	-----

DEEL III - HEMELS VORMEN

Vier eeuwen in de weer met gebouw en domein	173
De groei van het Engels Klooster	173
Het Nieuwe Eden voor de cisterciënzers	180
Een speurtocht langs gangen en kamers	190
De complexe weg tot restauratie van een cultuurdrager	195

In beeld	200
----------	-----

Omringd door kunst	203
Bewaard en gekoesterd	203
Beeldhouwkunst	204
Edelsmeedkunst	212
Schilderijen	216
Meubilair	223
Muziek	230
Glaskunst	233
Textiel	234
Handschriften en boeken	238
Prenten	240
Goudleerbehang	241
Curiosa	242

Epiloog: Schelde Sterk Merk	244
-----------------------------	-----

Bijlage: de religieuzen van de Sint-Bernardusabdij	246
--	-----

Bibliografie	250
--------------	-----

DEEL I
HEMELS HOPEN

Vorige pagina:
Eikenhouten beeld van Onze-Lieve-Vrouw
Onbevlekt Ontvangen (beschadigd aan vingers)
door Hendrik Frans Verbruggen, 17e eeuw
(©Sint-Bernardusabdij Bornem)

Stichting van een klooster

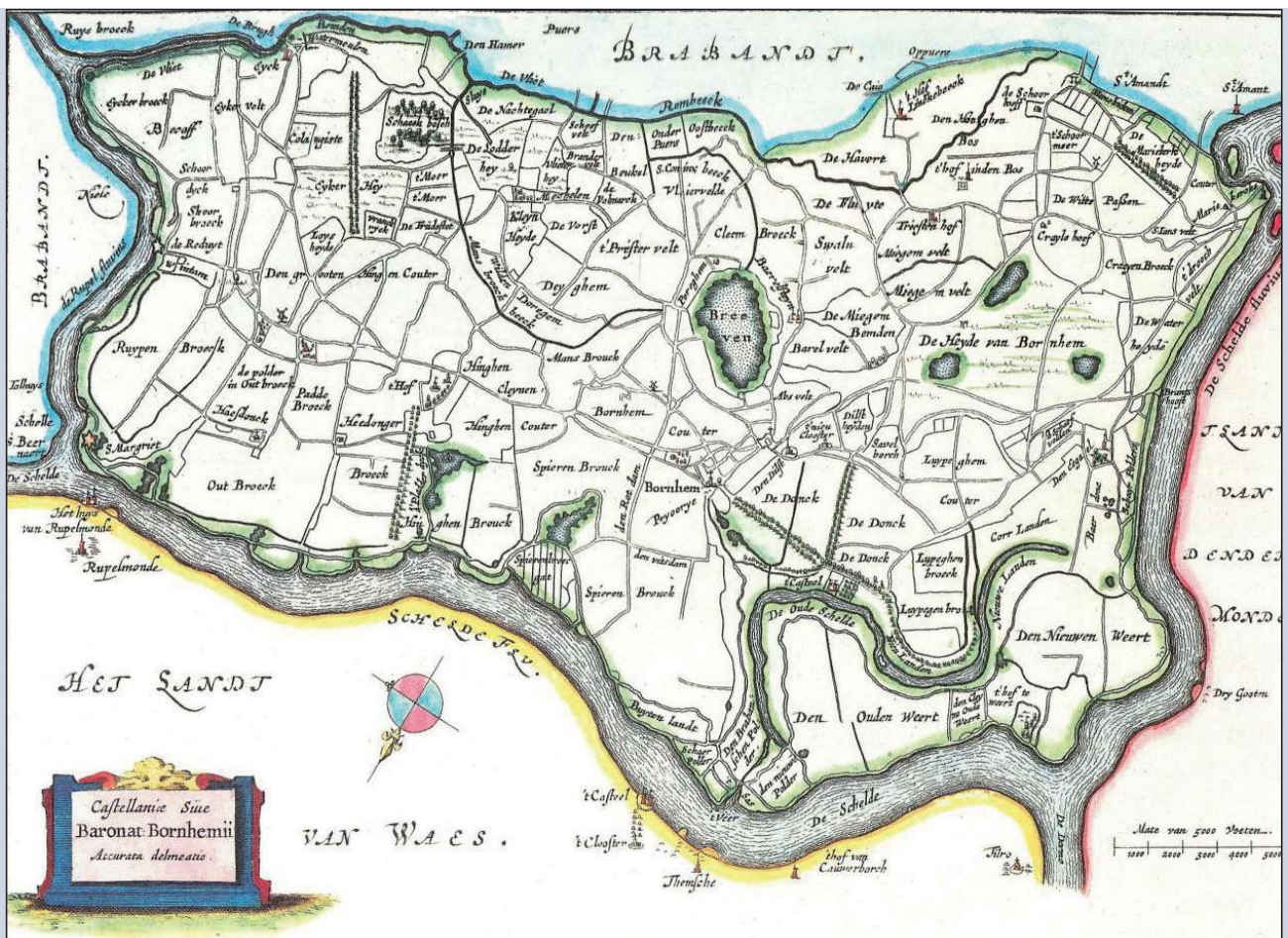
De baronie van Bornem

'Bornhem is een fraey dorp met een schoon casteel ende veel gehuchten ende landts die het onderdanich zijn ende daerom is het geheeten het landt van Bornhem.' Dat schreef de Florentijnse edelman, koopman, speculant en lobbyist Lodovico Guicciardini in zijn *Beschrijvinghe van alle de Nederlanden*. Of de auteur het van horen zeggen had of Bornem en omgeving zelf had verkend, dat zullen we nooit weten.

Op de Vlaanderenkaart van Mercator had Guicciardini aan de oostgrens van het graafschap Vlaanderen het Land van Bornem gevonden, gevuld met de stereotypen van een kasteel, vier kerken

en een kapel: Bornhem, Mariekercke, Hinghene, Haexdonc en Eyke. Liggend op de rechteroever van de Schelde was de kasselrij Bornem een Vlaamse enclave in het hertogdom Brabant, een gevolg van de ruimtelijke uitbreiding en herinrichting van het graafschap Vlaanderen in de 11de eeuw. Dat daar een zekere geopolitieke strategie achter schuilging staat buiten kijf, met de voorloper van het Bornemse kasteel als plaatselijk bolwerk.

Lange tijd hadden de burggraven van Gent het in dit grensgebied voor het zeggen, tot midden 13de eeuw een van hen het Land van Bornem aan de gravin van Vlaanderen verkocht.

Kaart van het Land van Bornem volgens Antonius Sanderus (1641) - uit J. BLAEU, Atlas Maior, deel III (1665)

Het kasteel van Bornem volgens Antonius Sanderus (1644) - uit A. SANDERUS, Flandria Illustrata, tome II, fo. 607 (©UGent)

Door huwelijken en verervingen werd het uiteindelijk een van de vele opbrengsteigendommen van matig geïnteresseerde Franse en Italiaanse edelen. Tot Pedro Coloma, een Spaans legerofficier en rijk edelman, het in de woelige tijd van de zogenoemde godsdienstoorlogen zich kon veroorloven voor hem en zijn nakomelingen de baronie van Bornem en bijhorend kasteel te kopen.

Van het schoon kasteel bleef eind 16de eeuw nog weinig over. Minachtend werd het een zwanennest genoemd. De jarenlange burgeroorlog had veel vernietigd. In het fraaie dorp waren tijdens die 'trouble tyt' door vriend en vijand tal van hofsteden afgebrand en bleven van de windmolens enkel de molenstenen en wat ijzerwerk over. De Bornemnaren hadden ook te kampen

gehad met zowel dijkbreuken en overstromingen door de kolkende kracht van het Scheldewater als door inundaties om militaire redenen. Daardoor bleven de hooilanden in de polders vaak ongebruikt, terwijl het herstel van de dijken sloten geld kostte. Ook de akkers bleven onbewerkt en de graanoogsten waren ondermaats. Bovendien was het aanhoudende koude weer nefast voor velen en had de pest Bornem niet links laten liggen. Ten einde raad was een aantal inwoners voor ziekte en geweld gevlucht. Enkel en hadden zich bij de opstandelingen aangesloten en waren met de noorderzon vertrokken. Hun hofsteden stonden er verwaarloosd bij.

Na de Val van Antwerpen verhuisde het krijgsgeweld naar de Noordelijke Nederlanden en kon de relatieve rust hier enkel beterschap brengen. Met het

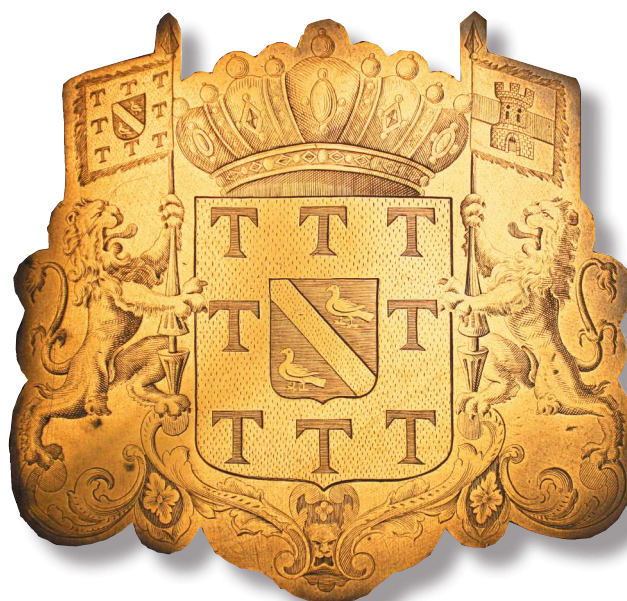
weinige dat ze nog hadden begonnen de dorpelingen hun akkers te bewerken en hun huizen te herbouwen. En in het dorpscentrum prijkte de imposante toren nog altijd boven de ruime parochiekerk. Ook de dienstdoende pastoor was teruggekeerd en verbleef nu in een kluis tegen het bedehuis. Het bescheiden klooster naast de kerk, dat zijn woonst was geweest, lag er vernield bij. In een ver verleden was het opgericht door een aantal kanunniken welke de regel van Sint Augustinus volgden, nu was het enkel nog een priorij van de abdij van Affligem. Praktisch verbleven er een of twee benedictijnenpaters, die bij gebrek aan seculiere priesters noodgedwongen de zielenzorg van de parochiegemeenschap op zich namen. Aan de andere zijde van de kerk lag het omvangrijke, ommuurde kerkhof. Een groot gedeelte van de Boomstraat was druk bebouwd met hofsteden, zowel boerderijen met flink wat grond als kleine stulpjes van dagloners, werkhuisen van ambachtslui en de woningen van de plaatselijke elite en handelaars. Her en der zag men in het dorp de uithangborden van de herbergen: De Swaene, De Sleutel, De Croone, De Boomgaard. Het sociale leven van het merendeel Bornemnaren speelde zich af rond de kerk.

Eens buiten het Dorp overheerste de landelijke rust met afgelegen boerderijtjes en nog verder weg de grotere pachthoven. Bochtige zandwegels verbonden het centrum met de wijken Doregem, Miedegem (Boskant) en Luipegem. Daalde een pachter met paard en kar van de hoger gelegen Boomstraat westwaarts richting Luipegem af, dan passeerde hij aan de rand van polder De Donk het goed Den Dilft met zijn bijgebouwen en de antieke toren op de motte. Achter en opzij Den Dilft werden enkele velden bewerkt, maar hoe verder van het centrum hoe meer

heide hij bemerkte aan zijn linkerkant: de Dilftheyde, de Savelberch, de Groot Heyde en de Brandheyde. Deze onontgonnen gronden behoorden in principe aan de heer, maar de gemeenschap gebruikte ze vooral als graasplaats voor het vee. Er was dus nog veel braakliggend terrein in Bornem dat wachtte om onder de ploeg gebracht te worden. Of om er iets anders mee te doen. De Franse en Italiaanse eigenaars hadden maar weinig animo getoond om Bornem verder te ontwikkelen en de oorlog had hen nog minder aangespoord. Een energiek en ambitieus persoon was dan ook erg welkom.

Señor Pedro Coloma

Señor Pedro Coloma was zo iemand die van wanten wist. Als jong edelman verliet hij zijn geboorteland Spanje om ingelijfd te worden bij het in het noorden van Italië ingekwartierde Spaanse leger. Eind 1577 vertrok hij met de troepen van Alexander Farnese richting de Nederlanden om daar orde op zaken te stellen en door de inname van meerdere steden reeg Farnese de successen aan elkaar. Coloma deelde in de glorie, maakte snel promotie en kreeg, wellicht

Pedro I Coloma met zoon Alexander Coloma
(©Privé-collectie de Neve de Roden)

mede dankzij familiebanden, een erg belangrijke post in het leger toegewezen, waarmee hij zich financieel enorm verbeterde. Coloma genoot dan ook het volste vertrouwen van landvoogd Alexander Farnese in diens strijd om de opstandige gebieden terug onder Spaans gezag te brengen.

Had Pedro Coloma dan wel Spaans 'blauw' bloed door de aderen stromen, zijn verste voorvader de Colombe was een immigrant uit Frankrijk. Tevens wordt verondersteld dat een tak van de Coloma's joodse genen had, wat hen niet weerhield in het ultra-katholieke Spanje min of meer belangrijke functies te bekleden. Pedro's vader werd door zijn huwelijk heer van Bobadilla, een heerlijkheid in La Rioja, wat later voor Pedro Coloma extra inkomsten zou genereren.

Hij bleef in zijn genereuze functie verbonden met het leger tot wanneer tegenover hem en een aantal anderen een vermoeden van fraude rees. Dat Coloma op korte tijd fortuin had gemaakt was menigeen opgevallen, ook bij hen die hem niet goedgezind waren. Het kwam tot een rechtszaak en Pedro Coloma werd veroordeeld tot terugbetaling van een duizelingwekkende som. Maar omdat de Spaanse schatkist hem eveneens een grote som verschuldigd was, is het twijfelachtig of ooit iets betaald werd.

Baron Coloma zou nooit naar Spanje terugkeren, want ondertussen was hij getrouwd met Jeanne L'Escuyer, een dame met een rist aan adellijke titels, waaraan steevast inkomsten verbonden waren. Zeker vier van hun zeven kinderen werden in hun residentie in de schaduw van de Brusselse Sint-Michielskerk geboren. Want het kasteel in Bornem dat Pedro Coloma kort na zijn huwelijk gekocht had, diende grondig gerenoveerd te worden om er ietwat comfortabel te kunnen leven. Vooral zijn echtgenote zou zich inspannen dit werk tot een goed einde te brengen.

Denkelijk had Coloma de baronie van Bornem, inclusief het kasteel aan de Oude Schelde, gekocht zonder het te zien. Het was immers in een

legerkamp nabij de stad Neuss dat in de zomer van 1586 een akkoord werd gemaakt tussen koper en verkoper. Het was het ideale moment, want de prijzen stonden laag. Na nog wat plichtplegingen werd de koopakte zes maanden later geofficialiseerd. Maar nu Pedro Coloma de baronie van Bornem tot zijn patrimonium mocht rekenen, met alle daaraan verbonden rechten, kon hij er maar beter voor zorgen het verwaarloosde domein uit zijn winterslaap te wekken zodat het zou opbrengen. Daarvoor was efficiënt beheer nodig en dus ook investeringen die niet alleen hem maar ook de inwoners van Bornem ten goede zouden komen.

Zich wapenen tegen het water was een van de eerste vereisten. Om de Schelde enigszins binnen haar bedding te houden was het herstel van de dijken

een permanent gebeuren. Coloma liet het dijkdeel tegenover Temse, waarvoor hij als grote 'ingelande' verantwoordelijk was, door ervaren dijkwerkers herstellen. Even belangrijk was de afvoer van het oppervlaktewater vanuit de polders naar de Oude Schelde toe. Bijgevolg werden grachten vol slib geruimd en waar nodig nieuwe gegraven. Om het water nog sneller af te voeren liet Coloma de ondergrondse sluis tussen Oude Schelde en Schelde vervangen door een sas, waarvan de sasdeuren bij laag water geopend werden. Bijkomend effect was dat het Sas een stimulans betekende voor de handelsactiviteiten, want nu konden sloepen en schepen hun waren lossen en laden aan het kasteel of nog dichterbij het centrum van Bornem. De aanleg van zomerdijken had evenzeer een economische impact. Zo werden de dagelijks onder

Het Sas uit 1592 maakte de verbinding tussen het kasteel aan de Oude Schelde en de Schelde. Het oudste waterbouwkundig kunstwerk in ons land. (©J. Winkelmans)

water lopende rivierschorren omgezet naar binnenschorren, wat vruchtbare hooilanden moest opleveren.

Nog geen jaar na zijn aankomst in Bornem liet Pedro Coloma een windmolen oprichten op Bornemkouter, noodzakelijk voor het malen van het graan van de inwoners. Deze staakmolen werd nog uitgebreid met een rosmolen, te benutten bij windstilte. Om de pachters uit de oostelijk gelegen boerderijen en pachthoven te gerieven voorzag hij nog een tweede graanwindmolen op de Schootheide nabij Mariekerke. En in het centrum van Bornem investeerde hij bovendien in een brouwerij.

In en rond een kasteel was altijd werk en daar profiteerden een groot aantal dorpingen van. Mannen werden ingezet voor het planten van bomen

Bronzen beeld van Pedro I Coloma door beeldhouwer Henri Lannoye (1946-2006) – Onthuld bij de herinrichting van het abdijplein in 1998 (©J. Winkelmanns)

en struiken, het aanleggen van een dreef of het herstellen van wegen, voor vervoer met hun karren, voor laden en lossen van allerlei, voor het vangen van eenden in de eendenkooien, voor werken in de tuin en op het neerhof van het kasteel. In het dorp zelf waren het de beenhouwers, bakkers, schoenmakers en ambachtslieden als wagenmakers, smeden, timmerlieden en metselaars die hun profijt deden met de aanwezigheid van de baron van Bornem. En ook de vrouwen konden iets verdienen met allerlei lichte taken. Langs de andere kant vond Coloma als dorpsheer het opportuun verlaten hoeven voor zichzelf op te eisen. De oorspronkelijke eigenaars van die boerderijtjes waren vertrokken zonder nog iets van zich te laten horen en hun hofsteden stonden te verloederen. Baron Coloma oordeelde het nuttiger die hofsteden en de bijhorende gronden te verhuren zodat ze zouden renderen.

De vrome Coloma had ook oog voor de geestelijke noden van de Bornemnaar. In een poging het onderwijs op een behoorlijk peil te brengen engageerde hij zich, in samenspraak met de baljuw, schepenen, de pastoor en de Heilige-Geestmeesters, het schooltje nabij de parochiekerk te vernieuwen en een bekwaam schoolmeester aan te trekken. Hij stuurde er eveneens op aan dat de priorij van Affligem naast de kerk zou heropgebouwd worden en verzocht de oversten van Affligem meer monniken te sturen naar Bornem. Dat laatste was echter verloren moeite.

Devotie tot het Heilig Kruis

Toen Coloma in Bornem arriveerde, moest de contrareformatie, de rooms-katholieke reactie op de verbreiding van het protestantisme, nog op kruissnelheid komen. Een intense